

BALTIMAADE AJALOOLASED NÕUKOGUDE PERIOODI KALLAL

THE ANTI-SOVIET RESISTANCE
IN THE BALTIC STATES
(Genocide and Resistance Research Centre
of Lithuania, Vilnius 1999)

Nõukogude aja uurimine Balti riikides üritab järjekindlalt jõuda allikmaterjalil põhinevate professionaalsete teadustööde järku. Leedulased on püüdlusele hoogu lükanud hiljuti avaldatud ingliskeelse ülevaatekogumiku-ga vastupanuliikumistest Teise maailmasõja aegses ja järgses Balti regioonis. Raamat on kokku pandud Leedu Genotsiidi ja Vastupanu Uurimise Keskuses ja koosneb kolme maa ajaloolaste artiklitest.

Kuigi kogumiku pealkirjaks on *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States (Anti-sovetlik vastupanu Balti riikides)*, ei keskenduta sugugi vaid nõukogude süsteemi vastu suunatud võitlusele. Käsitlemist leiavad siin ka baltlaste rahulolematust Saksa okupatsioonivõimudega ning selle avaldumisvormid.

Sellise teose ilmumine on tähtis eelkõige kvaliteedimuutuse seisukohast. Seni rahvusvaheliselt loetavates (peamiselt inglise) keeltes ilmunud vastavasistulise kirjandus ei ole kokku pandud otseselt allikate põhjal ning ei saa seega pretendeerida ka kuigi suurele teaduslikkusele. Läänes ilmunud käsitlused on tuginenud üksikutele sinnajõudnud põrandaalustele dokumentidele, kuuldestele, ka mõnede inimeste vahetule kogemusele. Nõukogude perioodil mõlemal pool raudset eesriiet ilmunud kirjandus oli paratamatult väga tendentslik ja erapoolik, rohkem või vähem ideoloogiast läbi imbunud.

Eesti ajalooeaduse seisukohast raamat midagi väga uut ei sisalda – oluline on siin pigem mõnest juba avaldatud uurimisest ülevaate ilmumine ingliskeelses kogumikus. Läti ja Leedu peatükid annavad aimu, milliste teemade kohta naaberriikides teaduslike käsitlusi ilmunud ja loomisel on. Mahult suurim osa tegeleb Leedu

temaatikaga ja annab aimu sovetiaja uurimise edusammudest kogumiku koostajate juures. Kõigi Leedut puudutavate artiklite autorid on raamatu välja andnud Genotsiidi ja Vastupanu Uurimise Keskusega seotud teadlased.

■ **Valentinas Brandišauskas** annab kõigepealt ülevaate 1940.–1941. aasta nõukogudevastastest liikumistest Leedus ning edukast ülestõusust maailmasõja rinde lähenedes 1941. aasta suvel. Kommunistide käest võimu kiskunud leedulased ei teinud mingeid takistusi sakslaste sissemarsile, lootes sedasi end venelaste vastu kindlustada. Nagu Eestis pidi rahvas sealgi Saksa okupatsiooni poliitikas kiirelt pettuma.

■ **Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė** teeb paarikümnel leheküljel kokkuvõtte leedu partisaanisõjast Teise maailmasõja järgsel ajal (kasutades üsna levinud ajalisi piire 1944–1953, nõukogude režiimi taastamisest Stalini surmani). Leedulaste relvastatud vastupanu puhul tuleb eelkõige mainida selle suurt ulatust – partisanide arv metsades ületas Eesti oma vähemalt kümnekordselt. Neist moodustus siin-seal arvestatavaid löögiüksusi, mis tegutsesid sageli avalikumalt kui eesti omad (meie metsavendlusele omistatakse üldiselt eriti kõrget konspiratiivsust).

■ **Juozas Starkauskase** artikkel käsitleb aga vastaspoole relvastatud üksusi. Küllalt põhjaliku vaatluse all on Leedu vastupanuliikumist maha suruma saadetud NKVD, MVD (NL siseministeeriumi) ja MGB (KGB eelkäija, riikliku julgeoleku ministeeriumi) väeosad, nende suurus ja funktsioonid. Nii süstemaatilise uurimuse antud teemal Eestis veel puudub.

■ **Arvydas Anušauskase** võrdlev artikkel iseisvusvõitlustest kolmes Balti riigis ja Lääne-Ukrainas on püstitanud äärmiselt olulise teema, kuid eriti arvestatavat ülevaadet antud küsimuses ei paku. Piiratud on mõningate andmete kõrvutamisega (nt partisanisõdades langenute ja vangistatute arvud jm) ning tõdemusega, et sellesisuline põhjalikum uurimistöö alles ootab tegemist.

■ **Dalia Kuodytė** kirjeldab lühidalt leedu vastupanuvõitlejate sidemeid paguluse ja Lääne luureagentuuridega. Ta näitab Leedus toimunud relvastatud vastupanu poliitilises mõttes suhteliselt nõrgana – inimesed, kes

oleksid suutnud kogu partisanivõitlust poliitikutena juhtida, elasid Läänes. Side nendega oli habras ja ebakindel – toimus küll mitmeid piiriületusi ja salajasi kohtumisi, kuid ka vahendavatele isikutele ei saanud alati kindel olla. Mõnigi neist kipus iseseisvusvõitluse edendamise varjus pigem oma enda poliitiliste ambitsioonide nimel tegutsema. Seetõttu polnud alati päris selge, kas mingi algatus (nt järjekordse organisatsiooni moodustamine) on rohkem Leedu iseseisvuse, mõne lääne-riigi luureteenistuse või eelkõige üksikisiku huvi des.

■ **Arūnas Streikuselt** on kogumikus küllalt põhjalik vaatlus katoliku kirikust ja selle rollist vastupanuliikumises. Ta peatub ka erinevate kirikute gelaste isikutel, kelle seas võis leida seinast-seina ideoloog – nii nõukogude võimuga aktiivse koostöö tegijaid, kiriku apoliitiliseuse rõhutajaid kui ka relvastatud võitluse otseseid toetajaid (viimased olid siiski ilmses vähemuses). Streikus näitab etappide kaupa ära nõukogude nomenklatuuri püüdlusi kiriku neutraliseerimiseks ja selle mõju vähenamiseks. Ta viib oma ülevaate aastani 1967, mil antud sfääris algas hoopis uutmoodi periood.

Läti vastupanuliikumine on leidnud käsitlemist viies artiklis.

■ **Juris Giganovsilt** (Läti Sõjamuuseumi rahvusarmee ajaloo osakonna juhataja) on ülevaade 1940.–1941. aasta sündmustest ning arvukatest tollal tegutsenud vastupanukeskustest ja -organisatsioonidest.

■ **Vineta Rolmane** Läti Ülikoolist tegeleb oma artiklis Saksa okupatsiooni ajaga, kattes perioodi juulist 1941 kuni maini 1945.

■ **Heinrihs Strodsilt** on kogumikus kolm artiklit sõjajärgse vastupanuliikumise erinevatest tahkudest. Kõigepealt võtab ta vaatluse alla stalinismi-aegse partisanivõitluse ja toob ära ka selle perioodi seeringu.

Oma teises artiklis kirjutab Strods läti relvastamata vastupanust, mis on Eestis veel praktiliselt läbiuurimata teema. Ta eristab selles viit suunda: partisanidega kontaktihoidvad põrandaalused organisatsioonid, antisovetlik noorsooliikumine, opositsiooniline intelligents, majanduslik vastupanu ning nõukogudemeelne opositsioon ehk "rahvuslikud kommunistid".

Samuti nagu leedulased pühendab ka Strods eraldi peatüki katoliku kiriku rollile nõukogudevastases liikumises.

Eestit puudutavaid artikleid on kogumikus kolm.

■ **Tiit Noormets** kirjutab siinsest relvastatud vastupanust 1940. aastate algul ja nn suvesõjast 1941. aastal.

■ **Mart Laarilt** on ülevaade metsavendlustest aastail 1944–1956. Metsavendlus (inglise keeles *Forest Brothers*) on termin, mida ei kasutata ühelgi naabermaal. Metsadesse peitunud relvastatud vastupanuvõitlejaid nimetatakse lihtsalt partisanideks. Romantiline sõna "metsavennad" on niisiis midagi Eestile ainuomast.

■ **Indrek Jürjo** artiklis *Operations of Western Intelligent Services and Estonian Refugees in Post-War Estonia and the Tactics of KGB Counter-intelligence* (Lääne luureteenistuste ja eesti paguluse operatsioonid sõjajärgses Eestis ja KGB vastu luure taktika) on lühidalt esitatud mõningaid teemasid, mida võib lugeda ta raamatust *Pagulus ja Nõukogude Eesti*.

Peatükid sõjaaegsest ja -järgsest relvastatud vastupanuliikumisest, mis on kogumikus olemas kõigi kolme riigi kohta, annavad hoolimata oma lühidusest küllalt häid võrdlusaluseid. Neist võib välja lugeda nii kattuvusi kui erinevusi vastupanuliikumiste ulatuses, laadis, perioodides ning organisatsioonilises ülesehituses (või selle puudumises).

Nii kogumiku sissejuhatuses kui ka peaaegu kõigis artiklites eraldi rõhutatakse, et tegu ei ole veel kuigi põhjaliku ülevaatega ning tegelik uurimistöö ootab antud teemal alles tegemist. Selge on aga, et naabrite juures ollakse mõneski valdkonnas meist ees ning juba on avaldatud esimesi kirjutisi asjadest, mille uurimist siin ei ole veel alustatudki. Läbitöötamata teemade ja arhiiviallikate vähesuse üle, mis puudutab nõukogude perioodi, me igatahes kurta ei saa.

Margit Tombak